

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО
ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Стариој Дубровника Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њоеџике модернизма у лирској џрози Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребић, <i>Трајом Андрићеве сџваралачке еволуџије у раној лирици и збиркама џесама у џрози Ех Понто и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Миронја, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations – collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – џуџ кроз знакове Андрићеве сџваралашџива</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на оџасном џуџу – краџки џоворни изрази усменоџ џорекла у Знаковима поред пута Иве Андрића: засџуџљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road: spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајџић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи у џроцесу обликовања Проклете авџије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajdžić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олуџаци“ Иве Андрића – о џтрадиционалном доживљају оносџраноџ и неким елементџима фолклорноџ модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci“ by Ivo Andrić and the tradition notions about other world and folklore model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткалачка џерминологија и џена симболика у џумачењу Андрићевеџ дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формуларности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formularity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна праћа иривоједака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуирашњу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злостављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеви ирсџенови (за иоеику композиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Аистраховање и естетизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Историја и иојединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијест о друћом на размеђу иоеиике и идеологије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свей као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Моив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као ииериреиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у причи „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušić, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у причама „Пут Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza“ and “Mustafa Madžar“ by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трагично у књижевности: есеји Иве Андрића о прози Симе Матавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – прожимање наративних сензибилитета</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовану Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именован је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именован је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешкић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића Андрић о академицима – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ђоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ћутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њуиша*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћуирија*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ђорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајцић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ђорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какв је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирима, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслутити, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћурија*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и нарација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзоволне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћуџија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописнога члана наше Академије.

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописнога члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовога књижевнога рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другима, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Пратећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „... зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровекованог одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича само себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглашена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостубачно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надодаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклатио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогучим и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова њоред њуиџа*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је пригрлио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проницљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Миро ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна прострaнства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвола „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспаване ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у вино буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросџи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца златни круи*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *йрећуџи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или *чуо*, затим онима које су *писане* или *шћампане*, а напоследку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинило му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста просте игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима ѿред ѿуѿа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данѿуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасиѿи се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разиалиѿи* (где увек види део „модрога неба међу размакнутих белим облацима“), *ѿањич* (што је „празно зрно“), *ѿреврѿанер* (голуб превртач), *узалудник* (из реченице Радована Самарѿића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебиваѿи се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разиовориѿи* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркућа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео, бела, бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свети, бели дан, бели цар, беле њеле, бела застава, бела маија, на белом хлебу, бели удовац, бела врана...*, презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео, бела, бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке, од недеље, јарког сунца и златних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

ДНЕВНИК ИВЕ АНДРИЋА

БИЉАНА ЂОРЂЕВИЋ МИРОЊА*

С а ж е т а к. – У оквиру бележница и рукописних целина са краћим записима из рукописне заоставштине Иве Андрића, сачувани су фрагменти дневничко-медитативног карактера, које је писац већим делом укључио у рукописе *Знакова њоред љуџа*, а делом, због аутобиографског трага, никада није објавио. Сврха овога рада је представљање пишчеве дневничке делатности и могућности за реконструкцију дневника који је Андрић нередовно али доследно исписивао, у периоду од 1912. до 1974. године. Након детектовања, одгонетања, систематизације и хронолошког повезивања записа, на основу ауторових података о времену и месту настанка, стичемо увид у оригиналну и нову прозну структуру – фрагментарну колажну композицију „синтетичког дневника“ који пружа нов, свеж, непосреднији поглед на пишчев живот и уметничку радионицу, друштвено-историјску подлогу на којој је стварао и мисаоно-поетички контекст за настанак његових најзначајнијих дела.

Кључне речи: Иво Андрић, рукопис, дневник, запис, реконструкција

Да ли писац који заборав разуме као један од суштинских услова за одвијање живота, неопходан за правилан рад духа и човеково духовно здравље¹, настоји да води дневник? Да ли је Иво Андрић који је у више махова промишљао разлоге за исписивање дневничких бележака, тврдећи да писаним замрзавањем догађаја писци дневника желе да стекну *алиби*, тежио писаном очувању личног сећања? Није ли бесмислено, размишљао је писац, да у свету опште пролазности, човек настоји да сачува тривијалне догађаје какви се често бележе у дневнику?² Став о исписивању такве прозе Андрић поентира уверењем да се текст на белој хартији и пена аутентичног доживљаја поништавају, да текстуални запис

* Задужбина Иве Андрића, Београд, zia@sbb.rs

¹ Уп: Иво Андрић, *Знакови њоред љуџа*, Сабрана дела Иве Андрића 1–17, књ. 16, Београд (и др): Просвета (и др), 1981, стр. 240. Ауторка изражава особиту захвалност својој матичној кући, Задужбини Иве Андрића, на могућности коришћења њених фондова, као и Архиву САНУ на могућности прегледања пишчеве рукописне заоставштине.

² *Исџо*, стр. 261.

сасушује суштину доживљеног и да је дневник покушај да се заобиђе смрт, а у бескрај продужи живот духовно и физички завршеног човека³.

Кроз свој уметнички рад, трагајући за истином *истиницијом од сваке истине*, истражујући човеково духовно и мисаоно биће, Андрић је као европски интелектуалац критичког ума, проверавао свој однос према том прозном жанру.

„Ја сам страствен и пажљив читалац дневника, личних записа и успомена из разних времена и народа. Прочитао сам их можда на стотине. Њихови писци редовно сматрају да су увек у праву, да су увек били бољи, племенитији или паметнији од своје околине. [...] Они који нису такви, ти не пишу дневнике и не објављују мемоаре. Питам се само, док ово пишем, да ли моје забелешке у овој „зеленој“ књизи, и у другим, нису несвесно писане у истом духу и са истим циљем“.⁴

Аутор је своју читалачку страст задовољавао и детаљним ишчитавањем дневника француског конзула Пјера Давида и потоњим исписивањем фактографско-фикционалног дневника Шомета Дефосеа, пишући романескни летопис о везирском граду. Поводом апострофиране дневничке традиције, писац је у своје бележнице исписивао записе Стендала, Жида, Мана, Кафке, Амијела, док је у својој библиотеци чувао издање Толстојевих дневника.

Андрић је о односу према својим бележницама, које је називао *свескама* и *књиџама*, говорио више пута, а најотвореније у „црној књизи“ коју је сматрао „амбаром, таваном, оставом, подрумом“, где је наслагано с редом и без реда све што је сакупљао и пабирчио по књигама и новинама, заједно са многим својим мислима и запажањима⁵. На последњој страници бележнице, изразио је уверење да је убележио „све оно што је сматрао да му може затребати, као и нешто од онога што је мислио и осећао или мислио да мисли и осећа“⁶. На крају „зелене књиге“ окончане у Београду, 16. септембра 1970, уписао је: „Данас је завршена и ова књига записа и забележака. Треба тражити нову“⁷. Тако су се надовезивале, једна на другу, Андрићеве свеске и нотеси, чувани међу пишчевим књигама и списима, а потом похрањени у рукописној заоставштини⁸,

³ *Истио*, стр. 240.

⁴ *Знакови изоред њуџа*, стр. 320–321.

⁵ Уп. Иво Андрић, *Свеске*, Сабрана дела Иве Андрића 1–17, књ. 17, Београд (и др): Просвета (и др), 1981, стр. 87.

⁶ *Истио*, стр. 95.

⁷ *Истио*, стр. 199.

⁸ Рукописне бележнице, у оквиру Личног фонда Иве Андрића, чувају се у Ар-

са делимично објављеним белешкама, исписиваним од 1915. до 1974. године, метатекстуално или интертекстуално временски одређеним. У њима налазимо записе дневничког, аутобиографског, документарног и медитативног карактера, *зайжања*, сентенце, *мисли*, максиме филозофско-антрополошких црта, путописне записе, цитате, исписе из литературе и различите коментаре на књиге и ауторе које је читао, концепте, скице и фрагменте за фикционалне текстове на којима је радио, поетску прозу, краће дијалогске форме, етнолошко-културолошке описе, имена, називе, географске одреднице, речи зачудног и занимљивог звучања и значења, скице за писма и делове приватних и службених посланица, замисли за различите написе, одломке или целовите изјаве за медије, белешке о дневним сусретима, пословима и догађајима, путне спискове и распореде друштвених обавеза, белешке за различите састанке, исписе из штампе. У књижевно-жанровском обиљу издваја се Андрићев глас који се на подлози чињеница из његовог живота, као и рукописа *Знакова њоред љуша*, деликатно увезује и издваја као засебна лична проза која кореспондира са осталим пишчевим белешкама.

Покушај реконструкције нефикционалне дневничке целине темељи се на увидима да је писац током живота забележио преко пет стотина појединачних записа и да није протекла готово ниједна година у којој их није писао. Белешке са одликама лирског, медитативног, есејистичког и књижевног дневника, Андрић је исписивао за себе и неретко о себи, са мањом или већом учесталашћу и са прецизних временских тачака животне линије. Фрагменти су разуђени према временском начелу, без могућности да се прераспоређују, чиме представљају важан прилог за додатну објективизацију пишчевог животописа.

Покушали смо да одговоримо на питања када Андрић исписује записе личне природе, где пише, колико пише, како пише и, на концу, зашто пише и коме пише. Наше полазиште представљају две Андрићеве дневничке белешке које говоре да је млади писац водио дневник од 1912. до 1914. године.⁹ У светлости Андрићеве збирке мисаоних записа *Знакови њоред љуша*, интелектуалног и духовног дневника који се по формалној и тематској сродности надовезује на *Ex Ponto* (1918) и *Немире* (1920), са првим *знаком* објављеним 1925, при препознавању интимистичких записа испитивали смо разлику

хиву САНУ, Историјска збирка 14433/ИА 394–446. (У даљем тексту Историјска збирка 14433 наводиће се – ИЗ 14433). Бележнице су пописане и описане у: Olga Mučalić ... [и др], *Ivo Andrić: (1892–1975): lični fond: katalog*, Београд: Задужбина Иве Андрића, 1988, стр. 60–73, према предметима из Збирке.

⁹ Реч је о књизи Божа Черовића, *Босански омладинци и Сарајевски айенџај* (Сарајево: Трговачка штампарија, 1930, стр. 248) у којој је аутор навео да је дневник био заплешен од истражних власти. Податак смо пронашли у: Предраг Палавестра, *Коменџар уз Рајини дневник Иве Андрића*, Свеске Задужбине Иве Андрића, 1982, I, стр. 294–295.

између фикционалног и медитативног, с једне стране, и документарног и дневничког текста, с друге. Иако рашчлањење сродног и сраслог ткива није у потпуности могуће, проблему смо приступили тако што смо утврђивали степен заступљености чињеница и фикције, те превагу фактографског над измаштаном, суштинску разлику између два прозна жанра.

У *Знаковима њоред њуџа*, Андрић је непрекидно мерио своје присуство у тексту, вагао однос појединачног и општег, настојећи да друго увек надвлада. Из својих *осџава* узимао је аутобиографске и фикционалне мотиве, кидао првобитне временске нити у постојећем плетиву, додатно их редиговао, слагао и изнова умрежавао. Такође, писац је преузимао поједине фрагменте које је уклапао у своја прозна дела. Као градитељ са јасним планом, занимљивом стратегијом и пуним складиштем познатих опека, при спознаји да поједини елементи нису по његовој вољи, он уклања сувишне, актуелне, документарне и интимистичке наносе, глача стилске несавршености, временски их оверава, задржавајући или уклањајући календарску одредницу, и уклапа их у задату форму. Такође, он је супериоран уредник и приређивач већ написаног, са дистанцом за додатно вредновање текста, неоптерећен празном хартијом. Желећи да постане *одсуџан савременик*¹⁰ свога записа а не његов вршњак, што је при исписивању био, писац је, откидајући делове од целине, деконтекстуализовао и деактуелизовао и откинути део и остатак. Нарушавањем хронолошке структуре, помањала се нова композиција са апстрактним можда древним временом из којег потиче младић који је лутајући светом урезивао трагове у стабла на непознатом путу како би доцније умео да се врати¹¹. Тиме смо добили врсту антидневника прерушеног писца, одраз у огледалу, низ расутих догађаја који су се донекле збили или ако нису, који су могли да се догоде. Током урезивања *знакова* писац је непрекидно мењао перспективу. Час је био младић са оштрицом на деблу у реалном тренутку, час човек који проверава пут према записима у апстрактном времену. Каткад пише унутрашњу, у времену смештену приватну хронику, са утисцима забележеним после збивања, са попршта радње и из окна догађаја. Понекад испишује текст повишеног набоја и интимистичке садржине, са јасним кретањем субјекта, са догађајима дана, уз датирана лична размишљања о текстовима на којима ради или које чита, или пак фрагменте за своја фикционална дела међу којима су и *Знакови њоред њуџа*. Каткад припрема грађу за то дело којим је желео да буде перципиран у јавности и у времену, кроз дијалог између универзалног аутора и читаоца. У првобитном тексту, Андрићев глас из прошлости аутентични је глас самог писца, док у познатој збирци чујемо глас апстрактног јунака, обрађен и очишћен од личних тонова, са рефренима, лајтмотивима, „тишином“, додатим у уметничковом студију,

¹⁰ Иво Андрић, *Исџорија и леџнда*, Сабрана дела Иве Андрића 1–17, књ. 12, Београд (и др): Просвета (и др), 1981, стр. 69.

¹¹ *Знакови њоред њуџа*, стр. 11.

већ према његовој вољи. У дневничкој композицији, белине између записа задате су линеарним током, условљене, логичне и непроменљиве, док су у другој пак изабране и плод ствараоачеве маште и одлуке. У првом је субјект познат, видљив и доказив, док је у другом непознат, прерушен, апстрактан. У првом, објективна стварност чини постојећи субјекат стварним и *vice versa*, у другом транспоновање субјекта додаје стварности састојак имагинарног. Током живота, писац је наставио да оставља *знакове*, „да сам себи прича своју причу [...] како би бар мало осветлио тамне путеве“, али и да помаже своме читаоцу „да се нађе и снађе“¹². Стога, додатно извориште за реконструкцију представљају и рукописи *Знакова ѿред ѿуѿа*¹³ са „Првом књигом“ окончаном 17. марта 1968. године и незавршеном „Другом књигом“, са појединим датираним записима које не налазимо у бележницама.

Ми желимо дакако *знакове* пре првог урезаног и ревидираног *знака* – исписиване од Сарајева до Београда. Дневничка целина представља хронолошки повезане датиране записе, разматране према текстолошким начелима, поређане по следу писања, са освртом на пишчева накнадна прецизирања, као и низ необјављених бележака, делимично временски одређених или недатираних, са евентуалном назнаком места настанка, које се на основу нетекстуалних елемената (старости бележница, положаја између датираних записа, врсте аутографа, писаљке и хартије) могу временски одредити. Писцу је при исписивању често стало да задржи аутентичан податак, те уз датум наводи и дан или доба дана бележења. Уз забелешке из Женеве 1931, на пример, уводи и додатно прецизирање – „у Марсељу 1927“ и „(још у Марсељу)“¹⁴. Уз другу прибелешку пише „много раније мишљено“¹⁵, а уз запис из [1932] додаје „(још у фебруару 1930)“¹⁶. Посебно смо награђени када смо исти запис пронашли на полеђини писма Милоша Црњанског од 14. фебруара 1930, са знаком „У ноћи 1–2. фебр. 1930“¹⁷. Такође, истичемо напомену уз белешку из 1938. године – „(запис из 1925) преписан 1938. августа“¹⁸. У следећем пак фрагменту првобитно „Ж[енева]“ Андрић преправља у назив алпског сеоцета¹⁹, где је замисао аутентично настала. Уз забелешку од 29. септембра 1944, писац исписује – „мисао из Берлина 1939.“²⁰ итд.

¹² *Историја и лејенда*, стр. 70.

¹³ ИЗ 14433/ИА 389–ИА 392.

¹⁴ ИЗ 14433/ИА 347, Л. 46, Л. 50.

¹⁵ *Истѿо*, Л. 49.

¹⁶ ИЗ 14433/ИА 398, Л. 34.

¹⁷ Милош Црњански, *Писма Иви Андрићу*, Свеске Задужбине Иве Андрића, 2000, XIX, стр. 81.

¹⁸ ИЗ 14433/ИА 348, Л. 90.

¹⁹ *Истѿо*, ИА 347, Л. 67–69.

²⁰ *Знакови ѿред ѿуѿа*, стр. 45.

У оквиру анализе малобројних раних записа из Сарајева, Вишеграда, Загреба, Овчарева, Зенице, из 1912–1920, пошто је Андрић белешку од 8. јуна 1912, унео „под VI“²¹, а белешку од 11. фебруара 1914, „под XVII“²², може се закључити да је писац, од 1912. до 1914, написао бар седамнаест дневничких записа, а до дана хапшења, 30. јула 1914, и више.

„Данас је Јукић починио атентат на Цуваја“, узвикује револуционарно. „Како је лепо, да се затежу тајни конци дела и буна. Како радосно слутим дане великих дела. И диже се и гори хајдучка крв. Без чедности и доброте и жртава пролази мој живот. Али волим добре. Нека живе они који умиру по тротоарима онесвештени од срџбе и барута, болни од срамоте заједничке. Нека живе они који повучени, ћутљиви у мрачним собама спремају буну и смишљају увек нове варке. А ја то нисам. А нека живе и они!“²³

У томе корпусу пратимо и пишчево разумевање идентитета: „Хрват бити и с Хрватима живјети значи бити страдалник осуђен на вјечити мрак неразумијевања. Ја сам се јефтино продао ђавлу!“²⁴ Већ из првог наведеног записа видимо конституисање пишчеве склоности да дело ве датираниог аутобиографског текста фикционализује, жанровски прекодира и дистрибуира, у овом случају, у текст „Прва прољетна пјесма“ (1914).²⁵ По тематско-мотивској линији, на фрагменте изгубљене личне хронике надовезују се записи из „синтетичко-лирског“²⁶ дневника исписиваног у затвору и болници, преточеног у *Ex Ponto* (1918), изразите контемплативности ради достизања „субјективне катарзе“²⁷, у туробним тренуцима живота. Успостављањем нарушеног временског следа записа, у критички приређеним бележницама из 1915–1917.²⁸ и 1917–1920,²⁹ као палимпсест помаљају се нова текстуална структура и пишчев лик, са

²¹ Босански омладинци и Сарајевски аџенџијаи, стр. 255–256.

²² *Истио*, стр. 248–249.

²³ Босански омладинци и Сарајевски аџенџијаи, стр. 255–256.

²⁴ *Истио*, стр. 248–249.

²⁵ Иво Андрић, *Ex Ponto, Немири, Лирика*, Сабрана дела Иве Андрића 1–17, књ. 11, Београд (и др): Просвета (и др), 1981, стр. 147.

²⁶ Радован Вучковић, *Велика синџеза: о Иви Андрићу*, Београд: Алтера – Ниш: Филозофски факултет, 2011, стр. 124.

²⁷ *Истио*, стр. 122.

²⁸ Иво Андрић, *Мали ноћес шарених корица (1915–1917)*, Свеске Задужбине Иве Андрића, 2014, XXXIII, стр. 9–62.

²⁹ Иво Андрић, *Блок смеђе боје*, Свеске Задужбине Иве Андрића, 2012, XXXI, стр. 9–34.

различитим гласовним модулацијама и варијететима исказа, на звучној подлози његове историјске епохе.

Извориштем за дневничку композицију сматрамо и есејистичке написе који су по ауторовом одређењу аутобиографски и мемоарски, као што су „На Вавелу и Скалки“ (1914), „1. и 3. маја“ (1914), „Шетње“ (1914), „Први дан у сплитској тамници“ (1918)³⁰, Пратећи записе по временској нити пролазимо кроз пишчева размишљања о темама као што су усамљеност, осама, корени, човек, Бог, свет, речи, путовања, живот, мржња, алтруизам, и налазимо искрене, ироничне и аутоироничне исказе: „Не могу да нађем ниједну собице с једним прозором, а кад умрем посветиће ми цијелу једну улицу“³¹. „Са женама обично тако да замрзе оне мене а ја своју слабост.“³² „Било је дана кад сам тако несрећан био и тако мало имао себе да сам без циља ходио цијеле дане улицама и загледао у очи сваком пролазнику као гладан пас“.³³ Записи су аутобиографски екскламативни, са специфичностима непосредног искуства, уз глас револуционара осујећене акције и јасних социјалних и хуманистичких уверења. Кроз исписе из литературе социјалне и револуционарне тематике, *Библије*, народне поезије и Његошевих спева, аутентично се „мапирају“ почеци пишчевог поетичког и духовног кретања. Такође, уочавамо Андрићев рад на плану десубјективизације текста односно трансцендирање субјекта у универзалног јунака, што према суду зрелог ствараоца није било довољно добро, због чега није допуштао нова издања *Ex Ponta*. Записи доносе и појединости о Андрићу као хуманитарном раднику током глади у Босни, ратне 1917, практичне белешке о новчаним приликама у затвору и породичним односима (у запису о трошковима налазимо „костим за тетку“³⁴).

Полазиште за дневничке записе из пословних и дипломатских година 1921–1938, из Марсеља, Мадрида, Женева, Лозане, Брисела, Сан Себастијана, Луксембурга, Париза, Сен-Жан-де-Луза, Сен Тропеа, Кана, Шамонија, Бледа, Бишева, Плитвица, Београда, представљају пре свега датирани рукописи³⁵ и публиковане бележнице из заоставштине³⁶. као и

³⁰ Видети у: Иво Андрић, *Сјазе, лица, њредели*, Сабрана дела Иве Андрића 1–17, књ. 10, Београд (и др): Просвета (и др), 1981. Податак о години објављивања у: Љиљана Клевернић... [и др], *Библиографија Иве Андрића (1911–2011)*, Београд: Задужбина Иве Андрића: Српска академија наука и уметности – Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2011.

³¹ *Блок смеђе боје*, стр. 23.

³² *Исјо*, стр. 29.

³³ *Исјо*, стр. 15.

³⁴ *Исјо*, стр. 18.

³⁵ ИЗ 14433/ИА 347–348.

³⁶ *Бележница Иве Андрића бр. 1*, Свеске Задужбине Иве Андрића, 2001, XX, стр. 7–107; *Две бележнице Иве Андрића (Бележница бр. II и Мали ноћес цветних корица)*, Свеске Задужбине Иве Андрића, 2003, XXII, стр. 7–76; Иво Андрић, *Мали ноћес-блок*

поједини делови из фрагментарних путописно-рефлексивних текстова – „Сан о граду. Поводом Ива Војновића Машкарате испод купља“ (1923), „Кроз Аустрију: забелешке с пута“ (1923), „Португал, зелена земља: одломак путописа“ (1931), „Шпанска стварност и први кораци у њој“ (1934), „Долином Радике и даље“ (1966)³⁷. Ти записи мемоарско-есејистичка одлика, местимично временски одређени, лабавих жанровских оквира, могу бити самосталне целине или делови дневника. Различити сусрети са људима у амбијенту европских градова подстичу Андрића да се често „поверава хартији“. Стога пише интензивно, неретко и више записа у једном дану. Они су изразито искрени, импулсивни, интимистички и иронични, са проактивним субјектом који резигнирано промишља свој идентитет, место у друштву и књижевности, књижевну заједницу, положај своје културе према иностраним, однос према жени. У оквиру кратког дневника путовања из Цириха до Сарајева³⁸, писца посматрамо у кругу пријатеља из младости. Белешке *hic et nunc* делом су дескриптивне, писане ради конзервирања аутентичног доживљаја са места на којем се аутор први пут обрео. Делом су пак интроспективни, са гласом писца будућног над потребама свога духа и тела. Андрић се често јавља из простора свога стана, скровишта од света и склоништа духу, најчешће ноћу, уз често бележење несаница и снова. Записи формирају и једну врсту *бродској дневника*³⁹ педантног капетана који прати своје кретање кроз светску књижевност, док поштовање хронолошког принципа доприноси реконструкцији мисаоног амбијента у којем осмишљава своја најважнија дела и даљим упоредним анализама. У том смислу значајна је Андрићева белешка из Женева, од 20. октобра 1930, која сведочи о настанку замисли о вишеградској саги⁴⁰ и која је унета на крај романа знатно доцније. Примећујемо да ју је писац забележио непосредно након надахнутог коментара о стању сопственог духа који може да „једним блеском мисли синтетизује столећа људске историје у синтезама које немају ничег заједничког са пером и хартијом“, када „види цивилизацију као пругу светлости како се помиче кроз столећа преко живота“ (26. 08. 1930).⁴¹ Поједини фрагменти тичу се и савременика, а писац их накнадно обрађује како би добио субли-

(1929–1930), Свеске Задужбине Иве Андрића, 2017, XXXVI, стр. 15–91; 2003.

³⁷ Испод текста објављеног 1966, писац је назначио „Из Знакова *йоред йуџа*“. Тај напис би се у две варијанте могао наћи у дневнику: у виду сећања у оквиру те године, и као забележени непосредни доживљај из 1938. (Видети у: *Сјазе, лица, йредели*, стр. 275–276).

³⁸ *Две бележнице Иве Андрића*, стр. 60–61.

³⁹ Видети у: Иво Тартаља, *Пуџи йоред знакова*, Источно Сарајево: ЗУНС, 2006, стр. 150. Студија је ауторки пружила низ значајних смерница за текстолошки рад на Андрићевим бележницама.

⁴⁰ Видети у: ИЗ 14433/ИА 347, Л. 28 и у: *Знакови йоред йуџа*, стр. 223.

⁴¹ *Истио*, Л. 24–27.

мат за *Знакове ѿред ѿуѿа*. Запис – „За сваку ствар коју он нема или не разуме успевао је да нађе понеку злу реч. За В. Н. а може и за друге“⁴² – преформулисан је у –

„Познавао сам једног човека који је за сваку ствар коју он нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“.⁴³ Запис –

„Разговарао сам са два старија човека. Један је био преко 30 година професор универзитета, други чувен генерал. Сад живе повучено. Један нежења, други удовац. Иза таквих разговора остаје само отрован пепео. Док говоре, живот се полагаано сужује [...] Б[е-оград]. 24. I. 38“⁴⁴ –

преобликован је у –

„Разговарао сам са два старца. Обојица су некад заузимали високе положаје у друштву. Сад живе повучено. Један нежења, други удовац. Иза таквих разговора остаје само отрован пепео. Док су они говорили, осећао сам како се живот полагаано сужује [...]“.⁴⁵

Из дневничког фрагмента –

„Бишево, 21. јула 1934.

Преноћили смо Јерко Чулић, нека чешка туристкиња и ја у Комижи, потом смо кренули у Бишево. Дивљина. Као нигде до сада осећам мирис и горчину мора.

Болни, готово смртоносни осећај заноса због величине света, због краткоће и немоћи људског века [...]“.⁴⁶

Андрић у *Знакове ѿред ѿуѿа* уноси други став са незнатном редакцијом⁴⁷. Састојак аутентичности додају импресије Чехиње посвећене Андрићу и убележене у нотес⁴⁸ што приличи дневнику, а изостало је из дела. Недатиран запис – „Ја сам веома лако рањив, али бесмртан – каже главни јунак“⁴⁹, првобитно је гласио – „Ја сам (веома) лако рањив, али бесмртан. Nice, 26. VIII. 30“⁵⁰, док је белешка – „Човек је незадовољан, несрећан, што се

⁴² *Истио*, Л. 47.

⁴³ *Знакови ѿред ѿуѿа*, стр. 14.

⁴⁴ ИЗ 14433/ИА 348, Л. 26, Л. 28.

⁴⁵ *Знакови ѿред ѿуѿа*, стр. 199–200.

⁴⁶ *Две бележнице Иве Андрића*, стр. 68.

⁴⁷ *Знакови ѿред ѿуѿа*, стр. 324.

⁴⁸ *Мали ноћес шарених корица*, стр. 69. Видети и бележницу ИЗ 14433/ИА 398 због презимена „Густавна“.

⁴⁹ *Знакови ѿред ѿуѿа*, стр. 571.

⁵⁰ ИЗ 14433/ИА 347, Л. 22.

бар два пута у једном дану не дешава чудо“⁵¹, аутентично звучала – „Ја сам незадовољан, несрећан, што се бар два пута у једном дану не дешава чудо. 12. јуна 1930. г. Женева“⁵². Сличних примера је много и могу бити предмет ширег рада.

Необјављени записи – „Моја „timidité“ је једна болест која ми много шкоди у животу и која ће ме мучити до смрти. Али она има једну добру страну, по њој разликујем добре људе од рђавих. Женева 6. јуна 1930.“⁵³

„Читајући једну критику на моје Приповетке око мене су се почеле да хватају предрасуде и општа места као печурке око старог дрвећа. То што од нас улази у историју то нисмо ми, то није наше, то је тренутна представа коју о нама има неки човек који је случајно наш равнодушан критичар. Женева 10. септембра“ [1931].⁵⁴

– представљају најважнији део дневника због изразите контемплативности, одлика личног интервјуа где је писац и испитивач и питани, слободе у изразу, критичког става, одсуства аутоцензуре. Издвајамо и оне који имају за циљ очување породичног сећања и додатно утемељују нашу тезу: „Тетка је умрла у суботу 22. јануара 1927. у 10 ч. пре подне после агоније од 12 сати“⁵⁵. О начину преобликовања дневничког текста говори и Андрићев запис из Београда, од 5. августа 1937, са личним доживљајем слике босих ногу прерано остарелог радника⁵⁶, који прелази у романескну прозу и служи као елемент за карактеризацију лика⁵⁷, у Флоберовом маниру. Запис – „Cher ami, Vous m’avez blessé. У ноћи 25. јуна 1932. Женева петак“⁵⁸ – дакако је дубоко интиман.

Рукописни извори за ратне дневничке записе од 1939–1944, из Берлина, Соко Бање и Београда најуједначенији су и са највише одлика дневничког жанра – узастопно детаљно бележење непосредних доживљаја у деликатном животном и трагичном историјском тренутку, чији је писац и протагонист и аутор⁵⁹. Реч је о записима „Међу сиренама“ (15. 09. до

⁵¹ Знакови њоред љуџа, стр. 179.

⁵² Мали ноћес-блок (1929–1930), стр. 73.

⁵³ ИЗ 14433/ИА 347, Л. 14.

⁵⁴ Исто, Л. 75–76.

⁵⁵ Исто, Л. 5.

⁵⁶ ИЗ 14433/ИА 348, Л. 1.

⁵⁷ Иво Андрић, *Травничка хроника*, Сабрана дела Иве Андрића 1–17, књ. 2, Београд (и др): Просвета (и др), 1981, стр. 123. На маргини записа писац је касније додао „(Травничка хроника)“.

⁵⁸ ИЗ 14433/ИА 398, Л. 19.

⁵⁹ Детаљно о дневничкој прози на страници Лексикографског завода „Мирослав Крлежа“: <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=287/07>. 12. 2017. Коришћено и: *Rečnik književnih termina*, Београд: Nolit, 1992; *The Concise Oxford Companion to the English Literature*. ed. Margaret Drabble and Jenny Stringer, Oxford: Oxford U P, 1990 <https://archive>.

24. 10, односно 16. 12. 1940)⁶⁰; „Дневнику“ из Сокобање, вођеном од 10. јула до 4. октобра 1942⁶¹; [*Рајном дневнику*] исписиваном од 18. априла до 18. октобра 1944, у Београду⁶², али и датираним бележницама међу којима издвајамо *Пейиџа велику свеску* (16. 09. 1942. до 9. 1. 1943, у Сокобањи); *Црну књиџу*. „Бележницу бр. III 1. II 1944–1952“ (од 7. 02. 1944. до 22. 03. 1952). Берлински записи, из 1939–1940, занимљиви су јер су на формалном и стилском плану повезани са фрагментима исписаним у време Великог рата, односно због евокације лирског дневника. Андрић слика аутопортрет и сцене из живота са призорима беживотних тела, даје своја размишљања о рату, у освит једне од највећих светских трагедија у престоници фашизма и током бомбардовања у разрушеном Београду, кроз низ драматичних епизода и документарних детаља (цртежом војне ескадриле, нпр), и то ради прикупљања грађе за прозна дела али и очувања сећања. „Немогуће је бележити редом све што се у овој кући и по улицама око нас [дешава]“⁶³, записује Андрић 18. октобра 1944, што показује намеру да то чини упркос околностима. Белешке приказују човека који никада не престаје да буде писац мирног, оштрог ока, који посматра људе и окружење и у чијем се стваралачком бићу конституишу теме и подстицаји за нова дела, пре свега за приповест *Зeko*⁶⁴. Тако се у записима који одговарају дневничком прозном жанру препознају и елементи књижевног дневника где је уочљива већа близина између инспирације, идеје, интенције и реализације записа. Белешке са сокобањским пејзажима и портретима људи, међу којима су и текст „Змија“ (1948) и намисао о „Вишеградској хроници“, садрже и пишчеву поетичку бравуру о опсесивној „старој мисли о причању, о причама и о онима који причају“⁶⁵. Тако се временским увезивањем са записом „На капији“⁶⁶, унетим у *На Дрини ћуџија*⁶⁷, уочава да је Андрић истовремено промишљао феномен причања и зачињао идеју о роману. Дневничко бележење служило је писцу и за прикупљање докумената, попут спискова убијених Срба у бо-

org/stream/TheOxfordCompanionToEnglishLiterature / 07. 12. 2017.

⁶⁰ Иво Андрић, *Међу сиренама (Берлин, 1940)*, Свеске Задужбине Иве Андрића, 2011, XXX, стр. 57–64.

⁶¹ Иво Андрић, *Дневник – Сокобања, лето 1942*, Свеске Задужбине Иве Андрића, 1998, XVII, стр. 7–18.

⁶² *Рајни дневник Иве Андрића*, Свеске Задужбине Иве Андрића, 1982, I, стр. 277–291.

⁶³ *Истио*, стр. 290.

⁶⁴ О томе је детаљно писао Предраг Палавестра у наведеном тексту.

⁶⁵ *Дневник – Сокобања, лето 1942*, стр. 9.

⁶⁶ ИЗ 14433/ИА 402, Л. 9.

⁶⁷ Иво Андрић, *На Дрини ћуџија*, Сабрана дела Иве Андрића 1–17, књ. 1, Београд (и др): Просвета (и др), 1981. стр. 288.

санским селима и усташа – „наредбодаваца, злочинаца и извршилаца“⁶⁸.

Зрели дневнички записи од 1945–1967, писани су углавном у Београду, потом у Сарајеву, Опатији, Загребу, Рогашкој Слатини, Мошћаничкој Драги, Херцег-Новом, Љубљани, Единбургу, Дубровнику, Паризу, Лондону, Цириху, Истанбулу, Шангају, Пекингу и могу се одредити као делови путописно-есејистичког, мисаоно-књижевног и поетичко-синтетичког дневника са одломцима и концептима за велики број приповедака, есеја, написа, *Знакове ѿред ѿуџа*, али и као дневник личних активности у друштвеним организацијама. У корпусу, централно место заузима [*Дневник са ѿуџа ѿо Кини*] писан од 24. септембра до 29. октобра 1956.⁶⁹ са ауторовом космополитском жеђи за упознавањем далеких култура и минуциозним запажањима о људима, обичајима, урбаним пејзажима и природи, уз антрополошке судове, етнографске слике и цртеже необичних обреда. Извор бележака представљају и есеји по већ приказаном начелу – „На камену“, у *Почиџељу* (1954), „Крај светлог Охридског језера“ (1955), „На вест да је Бруса погорела“ (1958), „Пределџ“ (1950)⁷⁰ и поетичко-медитативни мозаик „Белешке за писца“ (1947)⁷¹. Средишње место међу изворима заузимају многобројне бележнице⁷² колажне структуре из којих се види рука искусног ствараоца који влада регистром својих идеја и мноштвом назнака за повезивање опсесивних тема и комплексних прозних форми. На тематско-мотивском плану налазимо узбудљиве белешке човека потресеног ратом, записе о људима, градовима, призорима из живота разрушене државе и новог друштва у настајању. У записима где највише треба бити усредсређен на читање „између редова“, временска нит и аутентичан след писања могу дати посве нов поглед на пишчево животно, радно и стваралачко кретање, поимање уметности, науке и културе, књижевне и уметничке орјентације и преокупације. На том плану, занимљив је запис од 9. марта 1957, који говори о Андрићевом схватању дома:

„Разлика између Загреба и Београда поред многих других

⁶⁸ ИЗ 14433/ИА 402, Л. 34 (полеђина), Л. 35.

⁶⁹ Иво Андрић, *Дневник са ѿуџа ѿо Кини*, Свеске Задужбине Иве Андрића, 2007, XXVI, стр. 7–52.

⁷⁰ Видети у: *Сџазе, лица, ѿредели*.

⁷¹ У оквиру те целине видимо два записа нарушеног временског следа (од 11. односно 4. 11. 1938).

⁷² Између осталих позивамо се на делимично публиковане бележнице, према избору Вере Стојић, у оквиру *Свезака*, стр. 11–205: *Пеџиџа свеска* (16. 9. 1942 – 9. 1. 1943); *Црна књиџа* (1944–1952); *Шарена књиџа* (од 27. 3 – 13. 12. 1952); *Зелена књиџа I* (од 2. 1. 1953 – 12. 6. 1956); *Плава књиџа* (од 12. 6. 1956. до фебруара 1963); *Смеђа књиџа* (од 14. 12. 1961 – 23. 11. 1965); *Зелена (књиџа) II* (18. 12. 1963 – 16. 9. 1970); *Свеџлозелена мала свеска* (од јула до августа 1964, Херцег-Нови); *Сива свеска* (1965).

разлика је и у овоме: У Загребу се осећам као да сам у мирном и малко влажном партеру, а у Београду као да сам на петом спрату у ком има жеге, хладноће и промаје и који је тако грађен да помало дрхти код проласка сваког већег возила“.⁷³

Ширина пишчеве мисли изражена је и у критичком запису поводом јавног супротстављања његове личности Крлежи што сматра деструктивним за југословенску књижевност⁷⁴. У мноштву бележака од којих је највећи број готово без редакције унет у *Знакове ѿред ѿуша*, видимо ауторову духовну хигијену, као и сазревање аутоперцепције са спознајом коначне усамљености која прати уметника. Белешке о путовањима и спискови обавеза говоре о Андрићевим личним навикама и култури, дискретно откривајући његова снажна осећања према жени са којом је склопио брак. Документаристички фрагменти, попут исписа из новина, представљају грађу писцу неуморном у трагању за новим стваралачким подстицајима.

Целини додајемо и белешке које је Андрић својеручно, спорадично уносио у дневнике своје супруге, пре и током путовања у Шведску, децембра 1961. и јула 1963, у оквиру којих се налази и готово непозната, прецизно датирана медитативна структура о теми бола „Крчма код четири ветра“ (28. 12. 1957 – 15. 2. 1958)⁷⁵.

Касни дневнички записи, од 1968. до 1974, расути су у најмање уређеним бележницама међу којима се издваја и она исписивана после смрти супруге, од 28. марта 1968. до 19. новембра 1973, коју је писац насловио *Књија*⁷⁶. Фрагменти зрелог класика дубоко су мисаони и филозофско-животни, посвећени темама болести, старости, нестанку, смрти. Истовремено, они су значењски слојевити, јер приказују дубоки интроспективни израз ствараоца посвећеног уметности, који се напајао на врелима различитих језичких и књижевних култура и својим језиком који је сматрао *звучном домовином*, попут Кафке, градио безвремене уметничке светове у чијем су средишту *човек и човечност*⁷⁷. Један од непознатих последњих пишчевих записа, од 18. маја 1973, гласи: „Крај света и дно живота. Предворје нирване. Ту су на окупу облици, боје и мириси свих ствари нашег земаљског света, али одвојене од својих предмета, измешане без реда и смисла тако да не казују ништа.“⁷⁸

Настојали смо да утемељимо разлоге за реконструкцију пишчевог

⁷³ ИЗ 14433/ИА 412, Л. 6 (полеђина).

⁷⁴ *Истио*, Л. 7.

⁷⁵ *Дневник Милице Бабић-Андрић*, Годишњак града Београда, 1998–1999, XLV–XLVI, стр. 195–217.

⁷⁶ Иво Андрић, *Књија*, Свеске Задужбине Иве Андрића, 1989, VIII, стр. 85–87.

⁷⁷ *Историја и лејенда*, стр. 71.

⁷⁸ ИЗ 14433/ИА 353, Л. 8.

дневника и покажемо да је могуће посматрати писца кроз време, из најнепосредније перспективе, из средишта његовог текста, кроз низ пишчевих аутопортрета, жанр-сцена и свежих личних утисака. Из те књижевне сериграфије конституише се уметников портрет, са детаљним графичком импулса и промена у његовом унутрашњем, друштвеном и стваралачком бићу, са сликом света виђеног њим самим.

При реконструкцији Андрићевог дневника, претресли смо пишчеве *џаване* и *јодруме*, прегледали комаде неупотребљеног *јвожђа*, скинули наносе времена, вратили отргнуте делове, поређали их по реду. У грађи *чуварној домаћина* нашло се доста заборављених фрагмената, као и оних неупотребљених за које писац није знао шта би с њима.⁷⁹ Тиме се наметнула потреба за приређивањем личне хронике коју је Андрић првобитно исписивао, на чијем се крају налази и прегледно исписан текст из децембра 1974. Неуморно осетљив на лепоту стила и јасност реченице, у две варијанте, осамдесетдвогодишњи писац, забележио је: „Свима који раде и стварају у овој нашој заједници жели искрено мир и напредак и у Новој 1975. години И[во] Андрић“.⁸⁰

Biljana Đorđević Mironja

IVO ANDRIĆ'S DIARY

S u m m a r y

Within the notebooks and scripts with short records from Ivo Andrić handwritten legacy, the fragments of a diary-meditative character, which the author mostly included in the manuscripts *Signs by the Roadside*, however, in part, due to the presence of autobiographical trail, he has never published, have been preserved. The purpose of this paper is to present the writer's daybook activity and to potentially reconstruct the diary that Andrić had been writing irregularly but consistently, in the period from 1912 to 1974. After the detection, systematisation and chronological linking of the records, based on the author's data on the time and place of creation, we gain insight into the original and new prose structure – the fragmentary collage type composition of the “synthetic diary”, which provides a more direct view on the life of the writer and the artist's workshop, and perception of social and historical setting on which he created the thought-poetic milieu of some of the most important authors' works.

⁷⁹ *Свеске*, стр. 87.

⁸⁰ ИЗ 14433/ИА 425, Л. 7.